

უარყოფის გამომხატველ ფორმათა ნაირსახეობებისათვის  
ქართულში

უარყოფის მნიშვნელობა ქართულში ორგვარად გამოიხატება:

1) უარყოფის უ- პრეფიქსის საშუალებით:

ა) ნაზმნარ სახელებში (მიმღებობებში) აღინიშნება რაიმე შედეგის (მოვლენის) უქონლობა: უ-წერ-ი, და-უ-წერ-ელ-ი, და-უ-ხატავ-ი, გა-უ-კეთებ-ელ-ი...

ბ) საკუთრივ სახელებში გამოიხატება საგნის უქონლობა: უ-ქუდ-ო, უ-წიგნ-ო, უ-სახლკარ-ო, უ-დაბ-ურ-ი... ზოგჯერ — ამა თუ იმ საგნისათვის ნიშანდობლივი თვისების უქონლობა: უ-გუნ-ურ-ი || უ-გნ-ურ-ი (შდრ.: გონ-იერ-ი), უ-გემ-ურ-ი, უ-მად-ურ-ი...

ორივე შემთხვევაში გვაქვს უარყოფის გამომხატველი ზედსართავები.

2) უარყოფის არ, ვერ, ნუ ელემენტების (ე. წ. ნაწილაკების) საშუალებით:

ა) ზმნებში: არ გააკეთა, ვერ გააკეთა, არ გააკეთო! ნუ გააკეთებ!...

ბ) სახელებში: არგაგონილი, ვერმიხვედრილი...

თითოეული მათგანი რამდენიმე ფორმოებრივი და ფუნქციური ნაირსახეობით გვხვდება.



უარყოფის უ- პრეფიქსი სხვა აფიქსებთან მიმართების თვალსაზრისით სამი ვარიანტითაა წარმოდგენილი:

1) ზმნური ფუძისგან უარყოფის გამომხატველ მიმღებობათა წარმოებისას გამოიყენება მარტოოდენ უ- პრეფიქსი.

იმედროულად ზმნური ფუძე შესაძლოა ფუნქციონირებდეს:

ა) მარტივი სახით რაიმე დამატებითი ფორმანტის გარეშე: უ-წერ-ი, უ-ტეხ-ი, უ-ხატავ-ი, უ-ნახავ-ი, უ-კლებ-ი...

ბ) უფრო ხშირად კი ფუძე გართულებულია მიმღობის მაწარ-  
მოებელი -ელ, -არ სუფიქსებით: და-უ-წერ-ელ-ი, გა-უ-ტეხ-ელ-ი,  
და-უ-ხატვ-ელ-ი, გა-უ-კეთ-ებ-ელ-ი, და-უ-პოზ-ელ-ი, და-უ-ბმ-ელ-ი,  
გა-უ-შლ-ელ-ი... ა-უ-ტყვ-არ-ი, გა-უ-თხოვ-არ-ი, უ-ჩინ-არ-ი, უ-წყინ-  
არ-ი და ა. შ.<sup>1</sup>

შენიშვნა 1: უარყოფის გამომხატველ ზოგიერთ მიმღე-  
ობას უძველესი ზმნური ფუძე აქვს შემონახული: უ-კვდ-  
ავ-ი (ძველი: უ-კუდ-ავ-ი) მიგვანიშნებს \*კუდ-ავ-ს ზმნუ-  
რი ფორმის შესაძლებელ პოენიერებაზე<sup>2</sup>, ასევე: უ-რცხვ-ი  
მიუთითებს \*რცხვ-ი-ს ზმნის შესაძლებლობაზე და ა. შ.

შენიშვნა 2: უარყოფის გამომხატველ მიმღობებში ზოგ-  
ჯერ მტკიცებითი მიმღობის ფუძეა შესული: მ-გვან-ი→  
უ-მგვან-ი, მ-გზ-არ-ი→უ-მგზარ-ი, მ-დგ-არ-ი→ა-უ-მდგარ-ი,  
მ-ცდ-არ-ი→შე-უ-მცდარ-ი, \*მ-ე-ც-არ-ი→უ-მეცარ-ი...

შენიშვნა 3: გვაქვს ისეთი უარყოფის მიმღობებიც, რომ-  
ლებშიც ამა თუ იმ პირის ფორმაა გამოყენებული ფუძედ:  
უ-ხამს-ი (შდრ.: ხამ-ს, ძველი: ჯამ-ს „საჭიროა“), უ-ვიც-ი  
(შდრ.: ვ-ი-ც-ი)... რაც შეეხება უ-ღირს-ი ფორმას, მის-  
თვის ღირს-ი მიმღობის ფუძეა ამოსავალი, ეს უკანასკნე-  
ლი კი, თავის მხრივ, პირიანი ფორმისაგანაა ნაწარმოები:  
ღირ-ს→ღირს-ი<sup>3</sup>.

შენიშვნა 4: უარყოფის გამომხატველ მიმღობებში გარ-  
თულებული ფუძეებიც იპოვება: უ-ნებ-ს ზმნა უარყოფის  
მიმღობად უნდა იძლეოდეს ან \*უ-ნებ-ი (შდრ.: ა-კლ-  
ებ-ს→უ-კლებ-ი, ძლ-ებ-ს→უ-ძლ-ებ-ი), ან \*უ-ნებ-ელ-ი  
(შდრ.: და-უ-კლებ-ელ-ი, გა-უ-ძლებ-ელ-ი) ფორმებს.  
გვაქვს კი სხვაგვარად: უ-ნებ-ელ- ფუძე რთულდება -ივ  
სუფიქსით: უ-ნებლ-ივ-, რომლისგანაც შემდგომ იწარმოე-  
ბა ორი ვარიანტი:

უ-ნებლ-ივ-> { უ-ნებლი(ვ)-ე → უ-ნებლიეთ  
                          უ-ნებლი(ვ)-ად

1 არნ. ჩიქოვაძე, საყრდენი ფუძის ცვლისათვის ქართული ენის უპრე-  
ფიქსო მიმღობის უარყოფით ფორმებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკა-  
დემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXXVIII სამეცნიერო სესია, მუშაობის  
გეგმა და თეზისები, თბ., 1982, გვ. 8.

2 ე. თსიძე, მიმღობის წარმოება ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნი-  
ვერსიტეტის შრომები, ტ. 67, თბ., 1957, გვ. 206.

3 ა. შანიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი III, თბ., 1980, გვ. 582.

რაც შეეხება უ-ნებ-ურ-ი ფორმას, იგი ნაწარმოებია ვაარსებითებული მასდარისაგან ნება იმავე პრინციპით, რაც: წეს-ი → უ-წეს-ურ-ი.

შენიშვნა ნ: იშვიათად, თუკი რომელიმე სახელი ზმნურ ფუძედაც გამოიყენება, მისგან უარყოფის ფორმა ნაზნარი ფორმის ანალოგიურად იწარმოება და იმავედროულად სემანტიკურად უპირისპირდება იმავე ფუძისაგან სახელადი წარმოების ფორმას: უ-ფერ-ი მნიშვნელობით „შეუფერებელი“, შდრ.: უ-ფერ-ო — „ის, რასაც ფერი არა აქვს“; უ-რიდ-ი — მნიშვნელობით „მოურიდებელი“, შდრ.: უ-რიდ-ო — „ის, ვისაც რიდე არა აქვს“ და მისთ.

შენიშვნა: ნ: უარყოფის გამომხატველი ნიმუშობა, როგორც წესი, პირველი სერიის, კერძოდ, აწმყოს ფუძისგან იწარმოება, მაგრამ გვაქვს შემთხვევები, როცა ამ მიზნით მეორე სერიის ფუძეა გამოყენებული:

აწმყო: რგ-ებ-ს → უ-რგებ-ი  
 ნამყო ძირ.: ა-რგ-ო → უ-რგ-ი

უ-რგ-ი ტიპის წარმოება ხელოვნური ჩანს, პოეტური მეტყველებისათვის ნიშანდობლივი („შენი კარგი სილამაზე არს ჩემთვის უ რ გ ი“, ლ. გურამ.; „რად გინდა გული მგზნებარი, თუ ქვეყნისათვის უ რ გ ი ხარ“, ა. აბაშ.). ზოგ შემთხვევაში რგ-სახელად ფუძედ არის გაგებული და მისგან უარყოფის ფორმა უ-ო კონფიქსით იწარმოება: „ქვეყნის უ-რგ-ო ბარგი ხარ“ (აკაკი).

2) სახელის ფუძისგან წარმოებისას უარყოფის გამომხატველი ფორმა უ-პრეფიქსთან ერთად -ო სუფიქსსაც იყენებს: უ-წიგნ-ო, უ-ბედ-ო, უ-ხელ-ო... იგივე პრინციპია გამოყენებული მასდარისაგან უარყოფის ფორმათა წარმოების დროსაც: უ-სიყვარულ-ო...

-ო სუფიქსი, როგორც ჩანს, ისტორიულად დამოუკიდებელი ფორმანტია, სახელის ფუძის მაწარმოებელი, იმავე რიგისა, რაც -ელ სუფიქსი მიმღებებში.

შდრ.:

აღ-მა-შენებ-ელ-ი  
 ა-სა-შენებ-ელ-ი  
 ა-უ-შენებ-ელ-ი

სა-ბედ-ო  
 უ-ბედ-ო

მიმღობის ფუძეს, საერთოს სამივე ფორმისათვის, აწარმოებს -ელ, სახელის ფუძეს, საერთოს ორივე ფორმისათვის, — -ო. პრეფიქსებს თავთავისი ფუნქციების გამოხატვა აკისრიათ, მათგან უ- პრეფიქსს — უარყოფის მნიშვნელობისა.

**შენიშვნა 1:** ფუძედ შესაძლოა გამოყენებულ იქნეს თხზული სახელიც: უ-თვისტომ-ო, უ-დედმამ-ო, უ-ხელფეხ-ო; ზოგჯერ — სინტაგმაც: უ-ამხიმდერ-ო, უ-ლამაშქალ-ო, უ-დედისალერს-ო...

**შენიშვნა 2:** ამ პრინციპით უარყოფის სახელები ძირითადად არსებითი სახელებისაგან იწარმოება, იშვიათად — სხვა ფორმებისგანაც: უ-შენ-ო („რა ვქნა მე უ შენ ო-მ ა“, ილია), უ-თუ-ო, უ-ებრ-ო... გვაქვს ამ რიგის წარმოება ზმნური ფუძისგანაც: უ-რგ-ო, რაც გადააზრიანების შედეგი ჩანს (იხ. ზემოთ). რაც შეეხება უ-შენ-ო ფორმას, იგი **შნო** სახელისაგან უნდა იყოს ნაწარმოები<sup>4</sup>.

3) სახელის ფუძისგანვე უარყოფის ფორმათა წარმოებისას უ-პრეფიქსთან ერთად გამოყენებულია -ურ სუფიქსიც: უ-წიგნ-ურ-ი, უ-ბედ-ურ-ი, უ-დაბ-ურ-ი, უ-მად-ურ-ი, უ-სახ-ურ-ი...

-ურ სახელის ფუძის მაწარმოებელია, ისევე, როგორც ზემოხსენებული -ო.

პარალელური წარმოება უარყოფის გამომხატველი ფორმებისა (**უ — ო** და **უ — ურ**) მნიშვნელობის მიხედვით განსხვავების ტენდენციას ქმნის<sup>5</sup>, რასაც იყენებს კიდევაც ენა:

უ-წიგნ-ო — ვისაც წიგნი არა აქვს, წიგნის არმქონე.

უ-წიგნ-ურ-ი — წიგნის, წერა-კითხვის უცოდინარი.

-ურ სუფიქსიანი სახელებისაგან უარყოფითი ფორმების წარმოებისას უპირატესად რაიმე თვისების, შინაგანი რაობის უარყოფა გამოიხატება. ამიტომაც თვისების აღმნიშვნელ მტკიცებით ფორმებს უარყოფის გამომხატველ ფორმათა მხოლოდ ამგვარი წარმოება უპირისპირდება: უ-წმინდ-ურ-ი (შდრ.: წმინდ-ან-ი), უ-გემ-ურ-ი (შდრ.: გემ-რ-იელ-ი), უ-მად-ურ-ი (შდრ.: მად-ლ-იერ-ი) და ა. შ.

\*

\* \* \*

უარყოფის არ, ვერ და ნუ ნაწილაკები გარკვეული კანონზომიერებით არის განაწილებული.

<sup>4</sup> შდრ.: ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 127.

<sup>5</sup> ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 126—127; შდრ.: ვ. თოფურიძე, შრომები III. თბ., 1979, გვ. 77—78.

ნუ ძირითადად გამოიყენება თხოვნითი აკრძალვის შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, აწმყოსა და მყოფადის ფორმებთან: **ნუ წერ!** **ნუ დაწერ!** **ნუ წერს!** **ნუ დაწერს!**... არ გეხდებოდა ნამყო ძირითადის ფორმასთან. იშვიათია კავშირებითის ფორმებთან: „ღმერთმა ნუ ქნას, რომ გაბრიელმა ეგ იკადროს“ (ილია). იხმარება შედეგობითის (თურმეთობითის) ფორმებთანაც ნუქარის მოდალური ფუნქციის გამოხატვისას: **აბა, ნუ გაუკეთებია!** **აბა, ნუ გაეკეთებინა!**... ამ შემთხვევებში უპირატესობა მაინც არ ნაწილავს ენიჭება: **აბა, არ გაუკეთებია!**... **ნუ, როგორც წესი, ბრძანებით კილოშია დამოწმებული თხოვნითი აკრძალვის გამოსახატავად.** ეს სემანტიკური ელფერი. მას შენარჩუნებული აქვს მამინაც, როცა უშუალოდ ბრძანებითის ფუნქცია არ გამოიხატება: თუ არ უნდოდა, **ნუ დაწერდა!**

ნუ ნაწილავს გამოიყენება უპირატესად თხოვნითი აკრძალვის რულდეს). ამის გამოა, რომ **ნუ ნაწილავს აწმყოსა თუ მყოფადის მყოფადის ფორმებთან:** ბრძანება შეეხება მხოლოდ ისეთ მოქმედებას, რომელიც აწმყოსა ან მყოფადში უნდა შესრულდეს (ან არ შესრულდეს). ამის გამოა რომ **ნუ ნაწილავს აწმყოსა თუ მყოფადის მნიშვნელობა შეაქვს იმ ფორმებშიც, რომლებიც ჩვეულებრივ ამ ფუნქციით არ გამოიყენებია:** **ნუ უცოცხლია!** **ნუ უჭამია!**<sup>6</sup>

ვერ ნაწილავი გეხდებოდა მხოლოდ თხოვნითსა და კავშირებით კილოებში, ბრძანებითში იგი არ გამოიყენება, გამოხატავს შეუძლებლობას: **ვერ აკეთებს, ვერ აკეთებდა, ვერ აკეთებდეს...** **ვერ გააკეთა...** **ვერ გაუკეთებია, ვერ გაეკეთებინა...**

მოიპოვება გარკვეული სემანტიკის მქონე ზმნები, რომლებთანაც ვერ ნაწილავი, როგორც წესი, არ გამოიყენება. კერძოდ, აკეთებია ზმნები, რომლებიც გრძნობა-აღქმას გამოხატავენ: **სწყურია, სტკივა, უყვარს, იცის, ესმის, უნდა...** ედიდება, ეკმევა, ემღერება... ასევე მყოფობის, მქონებლობის და ზოგი სხვა ფუნქციის გამოხატველი სტატიკური ზმნები: **არის, აქვს, ჰყავს, სწერია, ახხია, აბადია, გაჩნია...** ამ ზმნებთან უარყოფის შემთხვევაში, როგორც წესი, არ ნაწილავი გამოიყენება. საქმე ისაა, რომ ხსენებული ზმნები ან საერთოდ ვერ იგუებენ შესაძლებლობის სემანტიკას (სწყურია, სტკივა...), ანდა ვერ ნაწილავის გარეშეც გამოხატავენ შესაძლებლობას (ამ რიგისაა, მაგალითად, პოტენციალისის ფუნქციის გამოხატველი

<sup>6</sup> ზ. ქუშმუნიძე, უარყოფითი ნაწილავები ქართულში და მათი ხმარების სტილური თავისებურებანი, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1970, № 2, თბ., გვ. 42.

**ექმევა** ფორმა: არ **ექმევა** თავისთავად შეუძლებლობაა, გამოხატული თვით ზმნური ფუძით, არ ნაწილაკი მხოლოდ უარყოფას აღნიშნავს).

იმავდროულად ზოგჯერ შესაძლებელი ხდება ზოგიერთ ზენო-დასახელებულ ზმნასთან ვერ ნაწილაკის გამოყენება. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს რაიმე ფაქტის დაზუსტებასთან, რაც შესაბამისი ვითარებითი სიტყვით აღინიშნება: „ისე ვერ არის, როგორც საჭიროა“, „კარვად ვერა აქვს საქმე“<sup>7</sup>, თუმცა იშვიათად ვერ ნაწილაკი ამ პირობის გარეშეც შეიძლება იქნეს გამოყენებული: „ზამთარში, როცა ჩვენი ფეხბურთელები აშკარად ვერ არიან ფორმაში, თბილისელ ფეხბურთელებს დაუგეგმეს თამაში იტალიაში“ („კომუნ“).

არის ისეთი ზმნებიც, რომლებიც მარტოოდენ ვერ ნაწილაკს იგუებენ უარყოფის შემთხვევაში. ამ რიგისაა, მაგალითად, წარმოიდგენს ზმნა: ვერ წარმოიდგენს, ვერ წარმოიდგინა... არ ნაწილაკის გამოყენება ამ შემთხვევაში უმართებულაა.

არ ნაწილაკი დამოწმებულია როგორც ბრძანებითში, ასევე თხრობითსა და კავშირებით კილოში. პირველი და მეორე სერიის ფორმებთან სამსავე კილოში გამოხატავს კატეგორიულ უარყოფას: არ აკეთებს, არ აკეთებდა, არ აკეთებდეს... არ გააკეთა... არ აკეთო! არ გააკეთო! არ გააკეთოს!... მესამე სერიაში არსებითად საქმე გვაქვს კატეგორიულობის ნეიტრალიზაციასთან, აღინიშნება ფაქტი: არ გამოკეთებია, შდრ.: ვერ გამოკეთებია; არ გამოგია, შდრ.: ვერ გამოგია... გარკვეულ კონტექსტში შეიძლება აღინიშნებოდეს მუჭარაც: აბა, არ გაუკეთებია!.. იგივეა, რაც: აბა, არ გააკეთოს!

**შენიშვნა:** არ ნაწილაკი კატეგორიულ უარყოფას არ გამოხატავს მაშინაც, როცა იმ ზმნებთან გამოიყენება, რომლებიც ვერ ნაწილაკს ვერ იგუებენ (იხ. ზემოთ). ამიტომაც ნეიტრალური ფაქტია აღნიშნული და არა კატეგორიული უარყოფა შემდეგ შემთხვევებში: არ მწყურია, არ შემიძლია, არ მესხის, არ მაქვს, არ მახადია, არ მემღერება...

ასე რომ, არ უპირისპირდება როგორც ნუ, ასევე ვერ ნაწილაკებს კატეგორიულობა-შესაძლებლობის თვალსაზრისით: თხრობითსა და კავშირებითში არ უპირისპირდება ვერ ნაწილაკს (არ გავაკეთე — ვერ გავაკეთე, არ გავაკეთო — ვერ გავაკეთო), ბრძანებითში — ნუ ნაწილაკს (არ გააკეთო! — ნუ გააკეთებ!). სქემაზე ეს ასე გადმოიციემა:

7 ზ. მუხტერიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 42.

თხრობითი	ვერ	არ
კავშირებითი		
ბრძანებითი	ნუ	

ამდენად, ბრძანებითის ფორმებში არ ნაწილაკი კატეგორიულობას გამოხატავს, ნუ — თხოვნას, რჩევას, ანუ: თხოვნით-ბრძანებითობას. კატეგორიულობისა და თხოვნის ეს სემანტიკური სხვაობანი სალიტერატურო ქართულში მხოლოდ მაშინ წარმოჩნდება, როცა უარყოფის მნიშვნელობაა (ე. წ. უკუთქმითი ბრძანებითია) ვადმოსაცემი, მტკიცებით (დადებით, წართქმით) ფორმებში ეს სხვაობა ინტონაციით ან კონტექსტით მიიღწევა:

კატეგორიული:

თხოვნით-ბრძანებითი:

— გააკეთე!

—

- გააკეთე, რა! (— გააკეთე, რა იქნება!)
- გთხოვ, გააკეთო!
- გთხოვ, გააკეთე!

შენიშვნა: ზოგ დიალექტში სხვაგვარი ვითარებაა: მტკიცებით ფორმასაც მოეპოვება მორფოლოგიური საშუალება განასხვაოს კატეგორიულობა და თხოვნა. კატეგორიულია: გააკეთე! თხოვნაა: გააკეთიდი! გააკეთოდი! გააკეთე-და! გააკეთოდი! გააკეთებდი!... ყველა ამ ფორმის შინაარსი თხოვნაა, ოღონდ ეს ფორმები სხვადასხვა დიალექტშია დამოწმებული: ხევსურულში, ფშატურში, მოხეურში, მთიულურში, ქართლურში...

მესამე პირისადმი ბრძანება (როგორც მტკიცებითი, ასევე უარყოფითი), ჩვეულებრივ, მეორე კავშირებითის ფორმით გამოიხატება:

გაკეთოს! — არ გააკეთოს!

თხოვნითი შინაარსი აქაც ინტონაციით ან კონტექსტით ვადმოიცემა.

ზოგ შემთხვევაში (წყევლისა და დალოცვის ფორმულებში) მესამე პირისადმი ბრძანება დასაშვებია თხრობითი კილოს ნამყო ძირითადის ფორმითაც გამოიხატოს (მეორე პირისადმი მტკიცებითი ბრძანების მსგავსად): **ღმერთმა დალოცა! ღმერთმა დაწყევლა!**... (ეს

იგივეა, რაც: ღმერთმა დალოცოს! ღმერთმა დაწყევლოს!). ანალოგიური ვითარებაა უარყოფით ფორმებშიც: ღმერთმა არ დალოცა! ღმერთმა არ დაწყევლა! ღმერთმა არ ქნა...

პირველ პირს ბრძანებითობის (უკეთ: მოწოდებითობის) ნიუანსი მხოლოდ მრავლობითში აქვს: წავიდეთ! ავიდოთ! გადაკეთოთ!... ჩვეულებრივ, აქაც მეორე კავშირებითის ფორმა გამოყენებული, იშვიათად — თხრობითის ფორმაც ნამყო ძირითადად: აბა, წავედიოთ! აბა, ავიდეთ, ავწიეთ!.. უარყოფის შემთხვევაშიც ანალოგიური მდგომარეობაა: კითხვაზე — წავედიოთ? შეიძლება უპასუხონ როგორც: არ წავიდეთ! ასევე: არ წავედიოთ!... პასუხი, როგორც ჩანს, მაინც კითხვით იქნება შეპირობებულნი: წავიდეთ? — არ წავიდეთ! მაგრამ: წავედიოთ? — არ წავედიოთ!

მაშასადამე, მტკიცებით-უარყოფითი ფორმები კატეგორიულობათხოვნილობის თვალსაზრისით სალიტერატურო ქართულში ასე მიემართება ერთმანეთს:

ა) თხრობითი კილო:

გააკეთე	არ გააკეთე
	ვერ გააკეთე

ბ) კავშირებითი კილო:

გააკეთო	არ გააკეთო
	ვერ გააკეთო

გ) ბრძანებითი კილო:

გააკეთე	არ გააკეთო!
	ნუ გააკეთებ!

\*  
\* \* \*

უარყოფის გამომხატველი არ და ვერ ნაწილაკების გვერდით გამოიყენება არა და ვერა. ეს უკანასკნელნი მხოლოდ გარეგნულად ემ-



თხვევიან თხზულ უარყოფით ნაცვალსახელებს: არა-რა „არაფერი“ → არა-რა → არა, ვერა-რა „ვერაფერი“ → ვერა-რა → ვერა. უარყოფის არა და ვერა სრული სახეა არ და ვერ ნაწილაკებისა.

არ და არა, ვერ და ვერა ნაწილაკების განაწილება გარკვეული წესის მიხედვით ხდება.

შეველდართოთ ერთმანეთს ფორმები:

— გააკეთე?	— გააკეთე!	— გააკეთე?	— გააკეთე!
— არ/ვერ ვაკეთე.	— არ/ვერ ვაკეთებ!	არ ა/ვერ ა	

ამ შედარებით ნათელი ხდება, რომ -ა ელემენტით დაბოლოებული ფორმები არა და ვერა ცვლიან მთელ შესიტყვებას. საპირისპირო შემთხვევაში უპირატესობა ენიჭება არ და ვერ ნაწილაკებს.

რასაკვირველია, ეს არ გამოირიცხავს არა და ვერა ნაწილაკების გამოყენებას სინტაგმაში. მართალია, გარკვეული შეზღუდვით, მაგრამ არა და ვერა ამ შემთხვევაშიც გვხვდება: არა მაქვს, არა მუავს, არა მგონია, არა მტკივა... არა წუხს, არა ჩივის, არა ტყუის... არა წერს, არა წერდა, არა წერდეს... ვერა ჩივის, ვერა ტყუის, ვერა წერს.. არა და ვერა ხსენებული ტიპის სინტაგმებში მაშინაა გამოყენებული, როცა ზმნას არ მოეპოვება ზმნისწინი ან ხმოვანი პრეფიქსი, საკმარისია ერთისა ან მეორის მქონებლობა, რომ არა და ვერა ნაწილაკების ხმარება იკრძალება, დასაშვებია მხოლოდ არ და ვერ: არ||არა წერს, მაგრამ მხოლოდ: არ დაწერს, არ იწერს, არ უწერს...<sup>8</sup> რაც შეეხება არა იზრუნოს ტიპის სინტაგმებს („არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკედარსა ემსგავსოს, იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს“, ნ. ბარათ.), ისინი პოეტური მეტყველების შედეგად უნდა ჩაითვალოს.

სხვათა შორის, ხსენებული თავისებურება შესაძლებლობას იძლევა სინტაგმით იქნეს გარჩეული არა (ვერა) უარყოფის ნაწილაკი და არა (ვერა) უარყოფითი ნაცვალსახელი: არა წერა, ვერა წერა — აქ არა და ვერა უარყოფის ნაწილაკებია, მაგრამ: არა დაწერა, ვერა დაწერა — აქ უკვე არა და ვერა უარყოფითი ნაცვალსახელებია, ნიშ-

<sup>8</sup> თ. ზურაბიშვილი, მავრცობი ა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, ქართული სიტყვის კულტურის საკითხები, წიგნი პირველი, თბ., 1972, გვ. 53—54.

ნავს: არაფერი დაწერა, ვერაფერი დაწერა. სხვადასხვა დანიშნულები-  
სა და წარმომავლობის არა და ვერა ელემენტებს ენობრივი მოქმედე-  
ბაც სხვადასხვაგვარი აღმოაჩნდათ.

\*  
\* \* \*

არ, არა, ვერ, ვერა ნაწილაკები, როგორც წესი, ზმნებთან არიან  
გამოყენებული, რადგან მოქმედების ან მდგომარეობის უარყოფას გა-  
მოხატავენ. იმავდროულად არ გამოირიცხება მათი გამოყენება სა-  
ხელებთანაც, როგორც საკუთრივ სახელადი ფუძის მქონე, ასევე ნა-  
ზმნარ სახელებთან.

ამ რიგისაა: არქონა, არგაგონილი, არგასაწყვეტი, არგაკითხული,  
არათითი, არამუშა, არაგამტარი, არადანტერესებული, არადამაკმა-  
ყოფილებელი, არადამაჯერებელი, არადრეკადი, არამეტყველი, არა-  
მკითხე, არამცოხნელი, არაადამიანური, არამქვეყნიური, არამხანა-  
გური, არაბუნებრივი, არაგეგმიანი, არათანაბარი, არათანასწორი, არა-  
თანასწორუფლებიანი, არაიშვიათი, არამტკიცე, არალეგალური, არაჩვე-  
ულებრივი, არახელსაყრელი... არაერთხელ, არაგზით...<sup>9</sup>

არ||არა ნაწილაკების გამოყენება ამ შემთხვევაში სხვადასხვა მი-  
ზეზით აისხნება.

ამგვარ ფორმათა გაჩენის საფუძველი ანტონიმურ მნიშვნელო-  
ბათა წარმოებაა.

წარმოების თვალსაზრისით ანტონიმები სამი სახისაა;

1) გამოყენებულია ორი სხვადასხვა ფუძის მქონე ფორმა:

კარგი — ცუდი  
ხშირი — იშვიათი  
ბევრი — ცოტა  
დიდი — პატარა...

2) დადებითი ფორმისგან იწარმოება ანტონიმური მნიშვნელო-  
ბის მქონე ფორმა:

მუშა — არამუშა  
მსგავსი — არამსგავსი  
ადამიანური — არადამიანური...

<sup>9</sup> ნიმუშები დასახელებულია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მი-  
ხედვით, ტ. I—VIII, პრ. ფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბ., 1950—1964.

3) ერთი და იმავე ფუძისგან იწარმოება ანტონიმური წყვილის ორივე კომპონენტი:

წიგნი → { წიგნიანი, წიგნიერი  
                  { უწიგნო, უწიგნური.

ამგვარმა განდასებამ ერთი თავისებურებაც წარმოაჩინა: უარყოფის გამომხატველი ანტონიმი უ- პრეფიქსით ჩვეულებრივ იწარმოება მაშინ, როცა იმავე ფუძისგან ნაწარმოებია დადებითი ფორმაც (მესამე წესი), ხოლო თუკი უარყოფის გამომხატველი ანტონიმი ნაწარმოებია უშუალოდ დადებითი ფორმისაგან, გამოიყენება არააწარმოება (მეორე წესი). თუმცა გვაქვს პარალელური წარმოების შემთხვევებიც: უმართებულო — არამართებული, უმსგავსო — არამსგავსი და მისთ. (იხ. ქვემოთ).

განსხვავება უ- პრეფიქსსა და არააწარმოებას შორის ისიცაა, რომ არააწარმოება უშუალოდ აწარმოებს როგორც არსებითი, ასევე ზედსართავი (მსაზღვრელი) სახელი; ასევე: ორივეს შემცველი ნაცვალსახელი:

ა) არსებითი სახელი:

რაობა → არააობა

თითი → არათითი

კაცი → არაკაცი

ბ) მოქმედების აღმნიშვნელი არსებითი სახელი (მასდარი):

გატეხა → არგატეხა

ქონა → არქონა

გ) მსაზღვრელი სახელი:

აღამიანური → არააღამიანური

გაგონილი → არგაგონილი

დრეკადი → არადრეკადი

თანასწორი → არათანასწორი...

დ) ნაცვალსახელი:

რა → არარა

ფერი → არაფერი

ვინ → არავინ

\*ნაირი → არანაირი...

შენ არ გატეხა კარგი გვირს ზენაარისა, ფიცისა (ვეფხისტყაოსანი).  
ხამს მიჯნური ხანიერი, არმეძავი, ბილწი მრუში (ვეფხისტყაოსანი).

უ- პრეფიქსი მხოლოდ მსაზღვრელ სახელებს აწარმოებს, რომელთაგან შემდგომ სპეციალური ფორმანტებით იწარმოება არსებითი სახელი:

გაუტეხელი—გაუტეხელობა  
უწიგნური—უწიგნურობა  
უწესო—უწესობა  
უხამსი—უხამსობა...

ამ რიგის წარმოება სინთონიმებს ქმნის: არქონა და უქონლობა, არგატეხა და გაუტეხელობა...

ანტონიმების წარმოების შემოსხენებული წესები ზოგჯერ ირღვევა. ამას თავისი ახსნა აქვს. შეიძლება გამოვყოთ ოთხი შემთხვევა.

ა) პირველადი ფორმის ანტონიმია მეორეული (ასევე: მესამეული...). ამ შემთხვევაში ხდება ყველა იმ სტადიის კონკრეტული დასახელება (მეორეული, მესამეული...), რომელიც არ არის პირველადი, რომელიც უპირისპირდება პირველადს. იმავედროულად საჭიროა ამ თვალსაზრისით განზოგადებული ანტონიმის წარმოებაც, აღნიშვნა მხოლოდ იმისა, რომ პირველადის გვერდით გვაქვს ისიც, რაც არ არის პირველადი. ამ მიზნით იწარმოება ფორმა „არაპირველადი“, რომლითაც ხდება ყველა სხვა კონკრეტული მნიშვნელობის (მეორეული, მესამეული...) განზოგადება: არაპირველადი შეიძლება იყოს მეორეულიც, მესამეულიც და ა. შ. ანტონიმების წარმოების პირველი წესის ნაცვლად გამოყენებულ იქნა მეორე: უარყოფითი ფორმა იწარმოვა უშუალოდ დასაპირისპირებელი ფორმის ფუძისგან.

ბ) საჭირო ხდება ანტონიმური მნიშვნელობის ხაზგასმით წარმოჩენა, რაც ერთი და იმავე საყრდენი ფუძის გამოყენებით უკეთ მიიღწევა:

ვეშმარიტი — არავეშმარიტი  
მართებული — არამართებული...

მართებული ფორმის ანტონიმია მცდარი; ანუ: მცდარი არსებითად იგივეა, რაც არამართებული, მაგრამ ამ უკანასკნელით ხაზი ესმება მის დაპირისპირებას საკუთრივ მართებული ფორმასთან.

ენას აქვს შესაძლებლობა ამ თვალსაზრისით რთული მიმართებანი შექმნას.

ანტონიმებია როგორც: მართებული — მცდარი,

ასევე: მცდარი — არამცდარი,

და { მართებული — არამართებული  
მართებული — უმართებულად.

ამის შედეგად კი მართებული და არამცდარი სინონიმებად გვევლინება, ისევე, როგორც არამართებული და მცდარი.

გ) ენას ხშირად აქვს შესაძლებლობა ერთი და იმავე მნიშვნელობის გამოსახატავად სხვადასხვა წარმოების ფორმები გამოიყენოს, ეს კი ქმნის სინონიმურ რიგს:

მართებული: უმართებულად|არამართებული

ზუსტი: უზუსტოდ|არაზუსტი

კანონიერი: უკანონოდ|არაკანონიერი

გამტარი: გაუმტარი|არაგამტარი

ცვალებადი: უცვლელი|არაცვალებადი...

ეს არის ენის შინაგანი პოტენციის რეალიზაცია.

ანალოგიური პარალელიზმი ჯერ კიდევ ძველ ქართულში იბრუნება. მაგალითად, უღირსი ფორმის გვერდით არადირსი: „რამთა განარინნეს იგინი უშჯულოთა და არადირსისა და ბილწისა მის ქორწილისაგან“<sup>10</sup>. იგივე ფორმა გამოყენებული აქვს დ. გურამიშვილს: „მიმიყვანეს არადირსთა, ღირსეულად მიმსახურეს“.

მეტეც: ზოგჯერ ანტონიმთა წარმოების სამივე წესია გამოყენებული სემანტიკური თვალსაზრისით ერთი და იმავე დაპირისპირების გამოსახატავად:

პირველი წესი: ცვალებადი — მუდმივი

მეორე წესი: ცვალებადი — არაცვალებადი

მესამე წესი: ცვალებადი — უცვალებელი (—ცვალ-ებ-ს).

დ) უარყოფის გამოხატველ ფორმათა პარალელური წარმოება ყოველთვის არ ქმნის სინონიმებს: ფორმოზრთი შეპირისპირებით უამხანაგო და არამხანაგური იმ რიგისაა, რაც უკანონო და არაკანონიერი, მაგრამ სემანტიკური თვალსაზრისით კი არსებითი ხასიათის სხვაობაა: უამხანაგო თავისი მნიშვნელობით სხვაა, ვინემ არამხანაგური. ამივე რიგისაა:

დაუჯერებელი — არადაჯერებელი

უდრეკი — არადრეკადი

<sup>10</sup> ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973, გვ. 8.

უთანასწორო — არათანასწორი

უმსგავსო — არამსგავსი...

ასევე: არაიშვიათი სემანტიკური ნიუანსით სხვაა, ვინემ ხშირი. ასე რომ, ამ შემთხვევაში უარყოფის გამომხატველ პარალელურ ფორმათა წარმოება ნაირგვარ მნიშვნელობათა გამოხატვის მოთხოვნილებითაა შეპირობებული და, ამდენად, შინაგანად გამართლებულიც.

\*

\* \* \*

შეუღარებლივ უფრო ნაკლებია ვერ||ვერა ნაწილაკით ნაწარმოები ფორმები: ვერავინ, ვერარა, ვერავითარი, ვერანაირი, ვერაფერი, ვერ-მისვდრილი, ვერსაფიქრელი, ვერბიჭი, ვერსად, ვერასდროს||ვერ-დროს...

ორიოდე მაგალითია ნუ ნაწილაკით ნაწარმოები: ნუვინ, ნურა და მათი კონტამინაციით მიღებული: ნურავინ, ასევე: ნურაფერი... რაც შეეხება ნუგეში ფორმას, აქ მთელი სინტაგმის ერთ სიტყვად გადაქცევისთან გვაქვს საქმე: ნუ გეშინის → ნუგეშინი → ნუგეში<sup>11</sup>.

\* \* \*

არ||არა, ვერ||ვერა, ნუ ნაწილაკები, ჩვეულებრივ, ერწყმიან რა, ვინ, სად და. ოდეს ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებს. ეს პროცესი სქემაზე ამ სახით წარმოგვიდგება:

არა//არ ვერა//ვერ ნუ	{	რა →	{ არარა → არრა → არა ვერარა → ვერრა → ვერა ნურა
		ვინ →	{ არავინ → არვინ ვერავინ → ვერვინ ნუვინ (კონტამინაციით: ნურავინ)
		სად →	{ არსად ვერსად *ნუსად (*ნურასად → ნურსად)
		ოდეს →	{ არაოდეს → აროდეს (არასოდეს) ვერაოდეს → *ვეროდეს (ვერასოდეს) *ნუოდეს (კონტ.: ნურასოდეს)

<sup>11</sup> ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 66—67.

უგვეფ ფორმები გვხვდება -ლა და -ც(ა) ნაწილაკებით გართულე-  
ბული: აღარავინ, აღარარა, ველარავინ... ფორმები ძველ ქართულში-  
ვეა დამოწმებული<sup>12</sup>. უფრო იშვიათია არლა, ვერლა გაფორმება. სპო-  
რადულად იჩენს თავს აღარ და არლა ფორმათა კონტამინაციით მი-  
ღებული არღარა: „არღარა აქვს მას ნდობა ამა სოფლის, ეშინიან,  
იკრძალვის, არღა იცის, ვის აუწყოს დაფარული მან გრძნობა“  
(ნ. ბარათ.).

ადრეულ ეტაპზევე ისახება ამგვარი წარმოების ფორმათა ზმნით  
ვათიშვის ტენდენცია: არა-რა იყო→არა იყო რა (იხ. ზღაპრის დასა-  
წყისი ფორმულა: იყო და არა იყო რა)<sup>13</sup>.

ამგვარი ვათიშვის შესაძლებლობა უნდა ჩასახულიყო შემდეგი  
ტიპის კონსტრუქციებში: „მან არარაჲ მიუგო მას სიტყუაჲ“, ანდა:  
„...იესუ არა მიუგო მას სიტყუაჲ“. ხელნაწერშია „არაჲ მიუგო მას  
სიტყვაჲ“, გამოცემულს გაუსწორებია: „არა მიუგო მას სიტყუაჲ“<sup>14</sup>.

უკვე ამ ორ ნიმუშშიც ნათლად იჩენს თავს ზემოხსენებული ვა-  
თიშვის ტენდენცია: არა მიუგო სიტყვაჲ კონკრეტული ნაირსახეობაა  
ზოგადი არაჲ მიუგო ან არარაჲ მიუგო შესიტყვებებისა. რა კონკ-  
რეტდება სიტყუაჲ ფორმის საშუალებით, ე. ი. ივარაუდება: არა სიტ-  
ყუაჲ მიუგო ან რიგის შეცვლით: არა მიუგო სიტყუაჲ. შესაბამისად  
დასაშვები ხდება როგორც არარაჲ მიუგო, ასევე რიგშეცვლილი: არა  
მიუგო-რაჲ.

რაც შეეხება კონსტრუქციას არარაჲ (||არაჲ) მიუგო სიტყუაჲ, ესაა  
კონტამინირებული (და იმავდროულად უმართებულო) კონსტრუქცია,  
მიღებული ორი მართებული კონსტრუქციის შერწყმით:

არარაჲ (||არაჲ) მიუგო }  
არა მიუგო სიტყუაჲ } → არარაჲ (||არაჲ) მიუგო სიტყუაჲ

<sup>12</sup> ვ. თოფურია, ორმაგი უარყოფა ქართულში, ქართული საენათმეცნიერ-  
რო საზოგადოების წელიწადეული, I—II, ტფ., 1923—1924, გვ. 79; ფ. ვრ-  
თელიშვილი, რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში, I, თბ., 1962,  
გვ. 200—202. ა. მარტიროსოვა, ნაცვალსახელი ქართველურ ენებში, თბ.,  
1964, გვ. 247.

<sup>13</sup> ა. შანიძე, დასახლებული ნაშრომი, გვ. 103.

<sup>14</sup> ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945,  
გვ. 54. ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ  
ქართულში, თბ., 1957, გვ. 542; ც. კალაძე, განსაზღვრება ქართულში, ქართვე-  
ლურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961, გვ. 95.

უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვის ტენდენციისათვის საყურადღებო ნიმუშს წარმოადგენს შემდეგი ტიპის პარალელურ ვარიანტთა პოვნირება:

არცაღა მამაღ შჯის არაღვის...	და არცა მამაღ შჯიდღეს ვის... <sup>15</sup>
------------------------------	--

საშუაღლ საუკუნეებში უკვე საკმაოღ იჩენს თავს უარყოფითი ნაცვალსახელეღბის გათიშვის შემთხვევები, რაც ზეპირი მეტყველეღბის უშუალო გამოძახილი ჩანს. სულხან-საბა ორბელიანის საერო თხზულებებში, „რუსუღანიანში“ ხშირია „ვერა გაიღეს-რა“, „ვეღარა დაეხელეღბინა-რა“ (საბა), „მისთანა არა მინახავს რა“ („რუსუღანიან“) ტიპის კონსტრუქციეღბი. ამავე პერიოღდის სხვა ნაწარმოებეღბიც არ წარმოადგენენ გამოჩაკლისს ამ თვალსაზრისით.

\*  
\* \* \*

ნაირგვარი შესაძლებლობეღბიდან საბოლოოღ მხოლოღ ერთი დამკვიღრღა ქართულში: გათიშვა ხღდება რა ნაცვალსახელით ნაწარმოეღბი უარყოფითი ნაცვალსახელისა და ისიც მხოლოღ მაშინ, როცა იგი სახელობითი ბრუნვის ფორმიტაა წარმოღდგენილი.

იყო კი სხვა შესაძლებლობაც.

ჩერ ერთი, დასაშვები იყო გათიშულიყო ვინ კითხვითი ნაცვალსახელით შეღდგენილი უარყოფითი ნაცვალსახელიც. ამაზე მიანიშნებს ზემოთ უკვე ნახსენები ფორმა: არცა მამაღ შჯიდღეს ვის.

მეორეცაღა და, გათიშული უარყოფითი ნაცვალსახელის ბრუნვა არ იზღუღდება. ამის ნიმუშაღაც გამოღდგება ზემოხსენებული მაგალითი: ვის აქ მიცემითი ბრუნვის ფუნქციას გამოხატავს. ამავე შესაძლებლობაზე მიანიშნებს: „...არას იქმოღდის და არც რას იღგონებღდის ველთა სიარუღლისა და ნაღღირთა სვრის მეტსა“ („რუსუღანიანი“).

ბოლოს კი ენამ მხოლოღ სახელობითი ბრუნვის ფორმით წარმოღდგენიღ რა ნაცვალსახელიან ფორმებში დაღუშვა გათიშვის შესაძლებლობა. ამის შეღდგაღ მივიღღეთ:

არარაღჲ ჰქმენ—არა ჰქმენ რა  
არარაღჲ აქუნღდა—არა ჰქონღდა რა  
არარაღჲ მიუღგო—არა მიუღგო რა...

<sup>15</sup> ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია, გვ. 312 (იოვანე, 5, 22).



არარა ახალ ქართულში შეცვალა არაფერი ფორმამ. ამან კი, თავის მხრივ, საფუძველი შეუქმნა პარალელურ ვარიანტებს:

არა გამაჩნია რა — არაფერი გამაჩნია

არა მითქვამს რა — არაფერი მითქვამს

არა მინდა რა — არაფერი მინდა...

ორივე საკმაოდ გავრცელებული სინტაგმაა. პირველი — უპირატესად ზეპირ მეტყველებასა და მხატვრულ ლიტერატურაში. დამახასიათებელია იგი უფრო აღმოსავლეთ საქართველოს რეგიონიდან გამოსული მწერლების ენისათვის.

ნათელია, რომ ამგვარ პარალელურ ფორმათა პოვნეირება თავიდან გვაცილებს ტრაფარეტულ გამოთქმებს, მეტყველების გადაჭარბებულ სტანდარტიზაციას. არა გამაჩნია რა ტიპის გამოთქმებს უფროდ ენის გაცოცხლებისათვის აუცილებელი სინედლე ახლავს თან და, ამდენად, მათ ფართოდ დამკვიდრების პერსპექტივა უჩანს.

\*

\* \* \*

რა ნაცვალსახელს რამდენიმე მნიშვნელობა მოეპოვება: 1. რა კითხვად დაესმის ყველაფერს, რაც აღამიანი არ არის; 2. კითხვით კონსტრუქციებში ცვლის არაფერი, არავითარი, არა ნაცვალსახელებს: „სხვა რა გზა გვაქვს?“, „ცოტა რომ დააკლდეს, რა უშავს?“; 3. ასევე კითხვით კონსტრუქციებში ცვლის რამდენი ნაცვალსახელს: „რა მიეცი მაგ საათში?“; 4. ცვლის როგორი, რანაირი ნაცვალსახელებს: „რა შეუბრალებელი ყოფილა!“

ამდენად, რა ნაცვალსახელს აღმოაჩნდა როგორც არსებითი სახელის, ასევე მსაზღვრელის ფუნქციები. ამის შესაბამისად, წინადადების წევრი, რომელსაც ცვლის რა ნაცვალსახელი უარყოფის გამომხატველ კონსტრუქციებში, შეიძლება იყოს ქვემდებარე, უშუალო (პირდაპირი) დამატება და მათი მსაზღვრელები.

იმის გამო, რომ უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვის შემთხვევაში რა მხოლოდ სახელობითი ბრუნვის ფორმით შეიძლება იყოს წარმოდგენილი, მას შეუძლია შეცვალოს გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე პირველი სერიის ფორმებთან, გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარე სამივე სერიის ფორმებთან, გარდამავალი ზმნის უშუალო (პირდაპირი) დამატება მეორე სერიის ფორმებთან, და შესაბამისად, მათი მსაზღვრელები. სხვა შემთხვევებში რა ნაცვალსახელით შედგენილ უარყოფით ნაცვალსახელთა გათიშვა არ ხდება.



წარმოვადგენთ კონსტრუქციებს, სადაც **რა** ნაცვალსახელი ცვლის გრამატიკულ ქვემდებარეს.

ზმნა გარდაუვალია, ერთ- ან ორპირიანი.

1) გრამატიკული ქვემდებარის შენაცვლება **რა** ნაცვალსახელით ერთპირიან ზმნებთან:

ყურთა უამესი არა ისმოდა რა, არცა თვალთაგან სახილველი ინახებოდა (საბა).

არარა ისმოდა—არა ისმოდა რა. **ინახებოდა** ზმნასთან კონკრეტული ფაქტია დასახელებული: **სახილველი**. რა თქმა უნდა, აქაც დასაშვებია იყო: **არა ინახებოდა რა**.

სახლიდამ ბეწვის ოდენიც არა იკარგებოდა-რა (ილია).

არარა იკარგებოდა—არა იკარგებოდა რა.

მეტი აღარა გაეწყო ბა-რა, თოფით უნდა ავუშვა (აკაკი).

**გა-ე-წყ-ობ-ა** ორპირიანი ვნებითის ყალიბითაა წარმოდგენილი. ორპირიანი ზმნის ფუნქციითაა იგი გამოყენებული ამ წინადადებაში: „რომ რამე გა მე წყობოდე ს...“, უარს ვეტყვოდი“ (დ. კლდ.): **გა-მ-ე-წყ-ობ-ოდ-ე-ს** მე ის (რამე). მაგრამ უმეტეს წილ ეს ზმნა კარგავს ერთ პირს და ერთპირიანი ფორმის ფუნქციით გამოიყენება: **რა გაეწყობა! არა გაეწყობა რა!** და მისთ. იკარგება ირიბობიექტური პირი.

ამავე რიგისაა **არა უშავს-რა**:

მიწყინა, ეგ რომ მოთხარი, მაგრამ არა უშავს-რა (ილია).

არა უშავს-რა, პური და ღვინო ისეც ნაქურთხია ღვთისაგან (აკაკი).

**მ-ი-შავ-ს, გ-ი-შავ-ს, (პ)-უ-შავ-ს** მორფოლოგიური სტრუქტურით აშკარად ორპირიანი ფორმებია. ორპირიანობა მათ შენარჩუნებული აქვთ ამ შესიტყვებაში: **არა მიშავს რა, რაც ნიშნავს: მე არაფერი მი-შავს**. იმის გამო, რომ გრამატიკული ქვემდებარის აღვილს აქ, როგორც წესი, **არაფერი** იკავებს, შესაძლებელი გახდა მისი (ე. ი. გრამატიკული ქვემდებარის) ამოვარდნა, რამაც მოგვცა: **არა მიშავს, რაც ნიშნავს: ცუდად არ ვარ**. იმავედროულად დასაშვებია აღმოჩნდა მესამე პირის ფორმაში ირიბი ობიექტის გაუჩინარებაც: **არა უშავს რა**.

ნიშნავს: არაფერი შავდება, დაშავებული არაფერი არის<sup>16</sup>. ირიბობი-  
ექტური პირის პოვნეობა აქ არ ივარაუდება.

უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვა ჩვეულებრივი მოვლენაა  
მყოფობის აღმნიშვნელი ზმნის კონსტრუქციებში:

ცოდვას უამესი ცოტა ხანს არა არის-რა და ბოლოს სამსალა არის და  
საწყენი (საბა).

უამესი არარა არის—უამესი არა არის რა.

იმთ საცოდობამ დამწვა, სხვა არა იყო-რა (ილია).

შემშლით გავწყდებით, სხვა რომ არა იყო-რა (ა. ყაზბ.).

იყო და არა იყო რა, ღვთის უკეთესი რა იქნებოდა (ზღაპრის დასაწყისი  
ფორმულა).

2) საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როცა ქვემდებარის ფუნქციით  
გამოყენებული უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვა ხდება თრპირი-  
ანი გარდაუვალი ზმნების მქონე კონსტრუქციებში (უნდა აღინიშნოს,  
რომ ეს საკმაო სიხშირე ძირითადად ინვერსიულ ზმნებზე მოდის):

ამ ბედნიერებას ქვეყანაზედ არა შეედრება-რა (ა. ყაზბ.)

სხვა ამ ქვეყნისა არა მინდობა-რა და აღარც მერგებობა-რა (ილია).

მამალსა და ძერას კი აღარა ეშველა-რა (საბა).

ბოლოს, რომ არა ეშველა-რა, წმინდა გიორგის ჭვარი დაპირდნენ იმას,  
ეინც მე ან ცოტახალს დამიჭერდა, ან მკვდარს მიმიტანდა (ილია).

აღარა გეშველოს-რა (საბა).

ველარაფერმა უშველა, აგრემც არა ეშველოს-რა შენსა მტერსა (ილია).

**შენიშვნა:** ე-შველ-ებ-ა ორგვარი მნიშვნელობით გამოი-  
ყენება. ა) ეშველება იგოგვა, რაც ჰშველის, ანუ: ეხმარება,  
დანმარებას უწევს. ამ შემთხვევაში სუბიექტიცა და ობიექ-  
ტიც სულიერია, უმეტეს წილ ვინ-გგუფისა, ადამიანი. ამი-  
ტომაც ბუნებრივია, რომ მისთან, როგორც წესი, არ გა-  
მოიყენება რა ან არარა ნაცვალსახელი (ადამიანს მხოლოდ  
ვინ შეიძლება შეენაცვლოს!). ამდენად, მისთვის უცხოა  
ზემოხსენებულის მსგავსი კონსტრუქციები. ზმნა ამ დროს  
პირდაპირი წყობისაა. ბ) ეშველება ზმნას მეორე მნიშვნე-

16 შავ- ფუძე აქ გადატანითი მნიშვნელობითაა გამოყენებული; შდრ.: ა-შავ-  
-ებ-ს „აფუძებს“ — შავ-დ-ებ-ა „ფუძდება“, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ მოქ-  
შედებითისა და ვნებითის ფორმებია. შესაბამისი სტატაკური („საშუალი“) მათ არ  
მოეპოვებათ. იგი მათ მხოლოდ საობიექტო ქცევას შემთხვევაში აღმოაჩნდებათ:  
უ-შავ-ებ-ს — უ-შავ-დ-ებ-ა — უ-შავ-ს. ამიტომაცაა უ-შავ-ს ზმნა პირიანობის  
თვალსაზრისით ლაბილური.

ლობაც აქვს: შველა შესაძლებელია, შეიძლება უშველონ, გამოსწორება შესაძლებელია. სუბიექტი აქ უკვე უსულოა: თუ რამე ეშველება, დაეხმარეთ!, ანდა: თუ არაფერი ეშველება, თავი გაანებეთ! ამიტომაც უარყოფითი არარა ნაცვალსახელის გამოყენებაცა და გათიშვაც სწორედ ამ შემთხვევაში ხდება.

გულუბრად ვეთხოვები მე ამ ქვეყანასა, იმიტომ, რომ მე იმისი არა მე-შადღებარა (ილია).

სიგანძური დაგლევი, აღარა გეშთგება-რა (საბა).

ბევრი არა მენადღლებოდარა (ილია).

შენ ნურა გენადვლება-რა (ა. ყაზბ.).

მე აქ არა მესმის-რა (ილია).

მე თუმცა არა მესმოდარა, მაგრამ მივხვდი, რომ აქ კარგი არა არის რა-მეტეი (აკაკი).

წარმოდგენილი იყო ვნებითვის ყალიბის მქონე ორბირიანი გარდაუვალი ზმნების კონსტრუქციები. ანალოგიური ვითარებაა მაშინაც, როცა არარა უარყოფითი ნაცვალსახელი სტატიკურ (საშუალო გვარის) ზმნებთანაა გამოყენებული:

ახლა მოვრჩი, აღარა მიჭირს-რა (საბა).

ძუძუნი მეწიან, მარტვილს თუ არა სჭირს-რაო (საბა).

ღია დავბერდი, აღარა ძალმიც (+ძალ მიძს) რა (საბა).

ჩვენ შენთან შეცოდება არა გვიცს-რა (საბა)

მე არა შემიძლიან-რა (ილია).

მაგას არცა ქორწილისა, არცა ვაებისა, არცა მეფის და არც ერისა არა უნდო-რა (საბა).

სალხინო მაგას არა აქვს-რა (საბა).

მე შენთან საქმე არა მიაქვს-რა (ილია).

რა მისთა მსახურთ ნახეს, აღარა ჰქონდა-რა, მისი სიყვარული გაციეთეს (საბა); შდრ. იქვე: ღია დაგლახავდა და მოუნდა მას თავის ამზანაგებთან სმა და არარა აქვნდა, მისულიყო და მიეტანა (საბა). პარალელური ვარიანტები თავისუფლად ენაცვლება ერთმანეთს.

ღანაშაული არა მქონდა-რა (ილია).

თურე მასვე ვაჭარსა ჰყვინდა ამისთანა ვაჟი, მის მეტი არა ჰყვანდა-რა (საბა) შდრ. იქვე: ამის მის მეტი არარა ჰყვანდა და ყოველივე დახოცა და შენ გიმზადო (საბა).

რა უნდა წაართვა და რა უნდა დააკლო, რომ არა აბადი-რაო (აკაკი).

არა მაკლი-რა (ა. ყაზბ.).

არა გამაჩინი-რა (ა. ყაზბ.).

ჩემი აღარა გჯერ-რაო (ა. ყაზბ.).

ყველა ზემოდსახელებული სტატიკური ზმნა ინვერსიულია. ეს კი ნიშნავს, რომ რა ნაცვალსახელი ცვლის გრამატიკულ სუბიექტს, რომელიც სემანტიკურად, ფუნქციურად გაიგება როგორც ობიექტი.

ანალოგიური ვითარებაა ქვემოთ მოყვანილ შემთხვევაშიც:

3) გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმებთან რა ნაცვალსახელი ცვლის გრამატიკულ სუბიექტს, რომელიც სემანტიკურად (რეალურად) ობიექტად არის გააზრებული. გარდამავალი ზმნის მესამე სერიის ფორმები თავისი მორფოლოგიური სტრუქტურითა და სინტაქსური სტატუსით გარდაუვალი არიან: კონსტრუქციაში წარმოდგენილია მარტოდენ სუბიექტი და ირიბი ობიექტი. მხოლოდ ინვერსია ხდის შესაძლებელს, რომ ეს ფორმები მოქმედებითი, გარდამავალი ზმნის უღვლილების პარადიგმაში იყოს გაერთიანებული.

არა მოუხსენებია-რა (ილია).

სხვა არა უთქვამს-რა გოგოსა? (ილია); შდრ. იქვე: არაფერი არ უთქვამს, მამიჩემს ცხონებამ (ილია).

არა დამიმაღავს-რა (ილია).

\*

\* \*

ინვერსიულ ფორმებთან რა ნაცვალსახელის გამოყენება ერთი თვალსაზრისითაც იქცევა ყურადღებას.

ცნობილია ისეთი ინვერსიული ფორმები, რომელთაც ფაქტობრივ დაკარგული აქვთ გრამატიკული სუბიექტი: აცახცახებს, აურუოლებს, ათრთოლებს. მორფოლოგიური სტრუქტურით ეს ფორმები მოქმედებითი გვარისაა, გარდამავალი, ორვალენტიანი, ქვემდებარისა და უშუალო დამატების შემცველი. სწორედ ამ გააზრებით არიან ისინი წარმოდგენილი შემდეგ კონსტრუქციებში:

ათრთოლებთ ტანში სიცივე, ჩამოსდით ცრემლი მწარეა (ვაჟა)-ტუჩებს მღურვა ათრთოლებს (ვაჟა).

ასამაღლებში ყელს გადაიხრიდა და ხმას ათრთოლებდა (ვ. ბარნ.).

და ყოველ ფოთოლს ათრთოლებს სევდა ფარული (ა. აბაშ.).

სიო ფოთოლს აცახცახებს...

სიცივე, მღურვა, სიო ქვემდებარებია; ხმას, ფოთოლს — უშუალო (პირდაპირი) დამატებები.

წყობა ყველა შემთხვევაში პირდაპირია.

ფორმობრივადაც და სემანტიკურადაც მოქმედებითი გვარის ზმნებთან გვაქვს საქმე.

იმავედროულად ხსენებული ზმნები ინვერსიულადაც გაიზრება, რაც იწვევს გრამატიკული ქვემდებარის გარდაქმვას უბრალო დამატებად და ბოლოს დაკარგვისაც: მათ (ტანში) ათრთოლებთ სიცივე — მათ ათრთოლებთ სიცივისაგან — მათ ათრთოლებთ. ამ შემთხვევაში

შედგენი ხდება გრამატიკული ქვემდებარეც და მისი შემცვლელი რა ნაცვალსახელიც: მისი გამოყენება ამ დროს ინერციის შედეგია, რადგან არსებითად მას ფუნქცია დაკარგული აქვს: არა მათრობლებს-რა, არა მაცახცახებს-რა...

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა დიალოგში დამოწმებული ფორმა:

— რაი გაცახცახებს?

— არც რაი (ა. ყაზბ.).

პირველ შესიტყვებაში რაი ნიშნავს „რატომ“, შესიტყვების მნიშვნელობაა „რატომ ცახცახებს“, ოღონდ ფორმობრივ სხვაგვარადაა გამოხატული. ხოლო არც რაი არსებითად იგივეა, რაც: არა მაცახცახებს-რა. ამგვარა ინერციასთან გვაქვს საქმე: რატომ ფორმის მნიშვნელობით ნახნარი რაი მეორე შესიტყვებაში იქერს სუბიექტის (ქვემდებარის) ადგილს. საქმე ისაა, რომ თვით ზმნური ფორმა ამოსავალში იძლევა ამგვარი დაშვების შესაძლებლობას, თუმცა ხსენებულ კონკრეტულ შემთხვევაში იგი არსებითად უფუნქციო დანამატია, წმინდა ფორმობრივი „ორნამენტი“.

\*  
\*  
\*

რა ნაცვალსახელმა შეიძლება შეცვალოს გარდამავალი ზმნის ქვემდებარეც პირველი სერიის ფორმებთან: არა მახარებს რა, არა მაშინებს რა, არა მაწუხებს რა... გასათვალისწინებელია, რომ ამ დროს ძირითადად განწყობის, განცდის, სურვილის მნიშვნელობებია გამოხატული. მიზეზი, როგორც ჩანს, ისაა, რომ რა-ჯგუფის ქვემდებარე უპირატესად სწორედ ამ ტიპის გარდამავალ ზმნებს ეხანება. შესაბამისად მათთან შესაძლებელი ხდება არარა უარყოფითი ნაცვალსახელის გამოყენება, როგორც გაუთიშველის (არარა მაწუხებს), ასევე— გათიშულის (არა მაწუხებს რა).

\*  
\*  
\*

ხშირად რა ნაცვალსახელი ცვლის უშუალო (პირდაპირ) დამატებას. ბუნებრივია, ეს შეიძლება მოხდეს მხოლოდ მეორე სერიის ფორმებთან, რადგან სახელობითი ბრუნვით ხსენებული დამატება სწორედ აქ არის წარმოდგენილი. აქედან გამომდინარე, დასაშვებია როგორც: არარა ჭამა, ასევე: არა ჭამა-რა, მაგრამ მხოლოდ: არას ჭამს

(„ჩვეულება აქვს, თუ არა ტვინსა, სხვას არასა ქამსო“, —  
საბა).

ა) უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვის შემთხვევები ორპირიან  
ზმნასთან:

თუ მეფის ძე კარგად გაზარდოთ, მე თურე არა ვიცო რაო (საბა); შდრ.:  
თქვენს სასახლეში ბზესა ჰყრიდნო და აწ აღარა ვიცო (საბა).

ისე ჰლაპარაკობ, ასე გგონია, არა იცოდე-რაო (ილია).

მამამ ჯერ არა იცოდა-რა (ა. უაზბ.).

ხალიფამ ტვინის მეტი არა სქამა-რა. არაბმან ვაზირს ჰკითხა: ხალიფამ  
რად არა სქამა-რაო (საბა).

გამოვიდა და არა თქვა-რა (საბა).

ჩემთვის აღარა შევიინახე-რა (საბა).

ხვალისად არა შევიინახი-რა (საბა).

თვალებს კი ყოველთვის აუბმენ ხოლმე — არა დაინახოს-რაო (ილია).

ცხენის მეტი მე იმის არა გამოვიყოლე-რა (ილია).

სხვათ ვერა შეიგნეს რა (საბა).

ვერც ერთმა ვერა გაიგეს-რა (საბა).

ესძებნე და ვერა ჰვბოე-რა მჯობი ამ სწავლა-მცნებისა (დ. გურამ.).

ვერა იბოეა-რა (ილია).

რომ ველარა გააწყყეს-რა, მიწყნარდნენ (აკაკი).

მგელმა თხის შეჭმის ნდომით ველარა გაიგო-რა (საბა).

მე კიდევ ველარა მოვახერხე-რა სათქმელად და გავჩუმდი (ილია).

ველარა მოახერხა-რა ონისემ (ა. უაზბ.).

ბ) უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვის შემთხვევები სამპირიან  
ზმნასთან:

ვირი მიზეზს ეძებდა, თუცა გავიცალოო, არა ამიტეხოს-რაო (საბა).

თუ გველი ცდილობს, არა აწყყინოს-რა, შენ ხომ ადამის ტომი ხარ (საბა).

შვილს გადაწყვეტილი არა უთხრა-რა (ილია).

შვილმა აღარა უთხრა-რა (ილია).

ვეფხი შეშინდა, მრჩევლებს აღარა უსმინა-რა (საბა).

არა დაგაბარა-რა? (ა. უაზბ.).

ერთმანეთს ვერა შეატყობინეს-რა (საბა).

რათვან ცოცხალს ვერა მაწყყინეთ-რა, გაფიცებთ ღმერთსა, რა მოვ-  
კვდე, თოკი ყელს მომაბით, გამათრეთ და ხეზედ ჩამოგიდეთ (საბა).

ვერა უწამლეს-რა (საბა).

მისთვის მრავალნი მყურნაღნი შეკრბნეს და ვერა არგეს-რა (საბა); შდრ.:  
ვერა მყურნაღმან ვერ არგო (საბა).

ნიშანდობლივია, რომ უპირატესობა ენიჭება არა, ვერა  
(აღარა, ველარა) ნაწილაკებს. ეს იმიტომ, რომ უარყოფით ნა-  
ცვალსახელეებში ისინი ჩვეულებრივ სრული სახით არიან წარმოდგე-  
ნილი: არარა, ვერარა (იშვიათია არრა, ვერრა); გათიშვის შემდგო-  
მაც ისინი სრულ სახეს ინარჩუნებენ.

გვაქვს ასეთი შემთხვევები: „ვერაფერი ვერა უთხრა-  
რა მამას პასუხად“ (ილია), „შიგ არაფერი არა იყო რა“  
(„რუხულდანიანი“). აქ გრამატიკული ტავტოლოგია<sup>17</sup>: არაფერი, ვე-  
რაფერი იგივეა, რაც არარა, ვერარა, რომლის გათიშვაც ხდება ზმნით:  
ვერარა უთხრა—ვერა უთხრა რა (დაუშვებელია ვერაფერი ვერარა-  
უთხრა, რისგან მიღებულადაც ივარაუდება ზემოხსენებული უმარ-  
თებულო ვერაფერი ვერა უთხრა-რა).

\*

\* \*

რა ნაცვალსახელი მტკიცებით ფორმებშიც გამოიყენება: „ზოგ-  
ჯერ რა უთხრეს და ზოგჯერ რა (საბა). ასეთ შემთხვევებში  
რა ყოველთვის ზმნის წინა პოზიციას იკავებს. იგივე რა შეიძლება  
გართულდეს -ლა და -ც(ა) ნაწილაკებით: რალაცა—რალაც. ასეთ დროს  
პოზიცია აღარ იზღუდება: დასაშვებია როგორც რალაც უთხრეს, ასე-  
ვე: უთხრეს რალაც.

უარყოფის გამომხატველ კონსტრუქციებში, როგორც ვნახეთ რა  
ნაცვალსახელის პოზიცია მყარი არ არის: იგი შეიძლება დაუკავშირ-  
დეს უარყოფით ნაწილაკსაც (არარა უთხრა) და ზმნისაც (არა უთხრა-  
რა).

\*

\* \*

რა ხშირად გამოდის მსაზღვრელის ფუნქციითაც. აქ ის შემთხვე-  
ვაა, როცა არსებითი სახელი კონსტრუქციაში იკავებს ზედსართავი  
სახელის (მსაზღვრელის) პოზიციას და, ამდენად, ზედსართავის ფუნ-  
ქციით აღიჭურვება.

„მაშ, შენობა აღარა დარჩებოდა-რაო“ (საბა): აღარარა  
(აღარავითარი, არავითარი) შენობა დარჩებოდა—\*აღარა შენობა დარ-  
ჩებოდა-რა—შენობა აღარა დარჩებოდა-რა; შდრ.: „მას ძმა არ არა  
ჰყავს“ (საბა), ნიშნავს: მას არავითარი ძმა (არ) ჰყავს.

„ჩვენს მიდამოს ნიშანი არა იყოს რაო“ (საბა): არარა ნი-  
შანი იყოს—არა ნიშანი იყოს-რა—ნიშანი არა იყოს-რა

„მანდეთ ბილიკი-გზა ხომ არა მიდის-რა?“ (ა. ყაზბ.): არარა  
გზა მიდის?—არა გზა მიდის-რა?—გზა არა მიდის-რა? (ნიშნავს: არა-  
ვითარი გზა არ მიდის?).

<sup>17</sup> ზ. კუ მ ბ რ ი ძ ე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 46.



„შემთხვევას არ გაუშვებდნენ, რომ არ გაეხარხარათ, თუნდა სასაცილო არა მომხდარიყო-რა“ (ა. ყაზბ.): არარა (არაფერი) სასაცილო მონხდარიყო—სასაცილო არა მომხდარიყო-რა.

„დაღონების მიზეზი არა ჰქონდა-რა“ (ა. ყაზბ.): დაღონების არარა (არაფერი, არავითარი) მიზეზი არ ჰქონდა—დაღონების მიზეზი არა ჰქონდა-რა.



ზემოთ მოყვანილი ნიმუშებით წარმოჩნდა, რომ გვაქვს უარყოფითი ნაცვალსახელების შემცველი კონსტრუქციების ორი ნაირსახეობა: რა შეიძლება მიერთოს როგორც უარყოფით ნაწილას (არარა უთხრა), ასევე ზმნას (არა უთხრა-რა).

გრამატიკული მნიშვნელობის თვალსაზრისით ეს ორი მონაცემი იდენტურია, სხვაობა სტილისტიკური ჩანს: არარა უთხრა არქაული იერის მქონეა, არა უთხრა-რა თანამედროვე ზეპირი მეტყველების კუთვნილება ჩანს. სინტაგმას არარა უთხრა თანამედროვე ქართულში ცვლის არაფერი უთხრა. ასე რომ, ამჟამად თავისუფალი არჩევითობაა ორი შესიტყვებისა: არაფერი უთხრა და არა უთხრა-რა.

საკმაოდ ხშირია შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ავტორი ერთგან გაუთიშველ უარყოფით ნაცვალსახელს იყენებს, მეორეგან კი გათიშულს რჩეობს, ზოგჯერ ერთსა და იმავე ზმნასთანაც კი.

სულხან-საბა ორბელიანი არცთუ ისე იშვიათად ხმარობს გაუთიშველ უარყოფით ნაცვალსახელებს: „ჩვენ არარა გვეკითხვის“ (შდრ.: ჩვენ არა გვეკითხვის-რა); „არცარა ენის უტკბოსი იქნების და არცარა ენის უმწარესი პირსა ყოველსა ქვეყნისაო“ (ეს იგივეა, რაც: არც ენის უტკბოსი იქნების-რა...); „მათი შეჭირვების ნიშანი არა (←არრა←არარა) იპოვბოდა“ (ანუ: მათი შეჭირვების ნიშანი არა იპოვბოდა-რა).

ნიმუშად დავასახელებთ რამდენიმე შემთხვევას, როცა ერთსა და იმავე ზმნასთან დამოწმებულია როგორც გაუთიშველი, ასევე გათიშული უარყოფითი ნაცვალსახელი:

რა მისთა მსახურთა ნახეს, აღარაჲ ჰქონდა-რა, მისი სიყვარული გაც- ვითეს (საბა).	მოუნდა მას თავის ამხანაგებთან სმა და არარაჲ აქენდა, მისუღიყო და მი- ეტანა (საბა).
მის მეტი არაჲ ჰყვანდა-რა (საბა).	ამის მეტი არარაჲ ჰყვანდა (საბა).
სხვა არაჲ უთქვამს-რა გოგოსა? (ილია).	არაფერი არ უთქვამს, მამიჩე- მის ცხონებამ (ილია).

\*  
\* \* \*

უარყოფითი ნაცვალსახელის (არარა, ვერარა) გათიშვა დასაშვებია უღვლილების ყველა ფორმასთან, სადაც კი იგი სახელობითი ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი.

პირველი სერიის ფორმებთან შეიძლება გაითიშოს ის უარყოფითი ნაცვალსახელი, რომელიც ეკვივალენტია როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარისა (სუბიექტისა):

1) გარდამავალი ზმნის ქვემდებარის ეკვივალენტი რა ნაცვალსახელი:

- აწმყო: არა მაწუხებს რა
- ნამყო უსრული: არა მაწუხებდა რა
- აწმყოთ კავშირებითი: არა მაწუხებდეს რა
- მყოფადი: არა შემაწუხებს რა
- პირობითი: არა შემაწუხებდა რა
- მყოფადის კავშირებითი: არა შემაწუხებდეს რა

2) გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარის ეკვივალენტი რა ნაცვალსახელი:

აწმყო: მე იმის არა მემადღება-რა (ილია), აღარა გეშოვება-რა (საბა), ცოდვის უამესი ცოტა ხანს არა არის-რა (საბა), სალხინო მაგას არა აქვს-რა (საბა), არა აბადია-რა (აკაკი), არა უშავს-რა (ილია).

ნამყო უსრული: არა იკარგებოდა-რა (ილია), ბევრი არა მენადვლებოდა-რა (ილია), არა მესმოდა-რა (აკაკი), რა მისთა მსახურთ ნახეს, აღარა ჰქონდა-რა, მისი სიყვარული გაცვი-თეს (საბა).

აწმყოთ კავშირებითი: არა იკარგებოდეს-რა, არა მენადვლებოდეს-რა, აღარა ჰქონდეს-რა.

მყოფადი: არა დაიკარგება-რა, აღარა ექნება-რა.

პირობითი: არა დაიკარგებოდა-რა, აღარა ექნებოდა-რა

მყოფადის კავშირებითი:

არა დაიკარგებოდეს-რა, აღარა ექნებოდეს-რა.

3) ანალოგიური ვითარებაა მაშინ, როცა უარყოფითი ნაცვალსახელი მსაზღვრელის ფუნქციით არის გამოყენებული:

აწმყო: მანდეთ ბილიკი-გზა ხომ არა მიდის-რა (ა. ყაზბ.).

ნამყო უსრული: მანდეთ ბილიკი-გზა ხომ არა მიდიოდა-რა და ა. შ.

\* \*

\*

მეორე სერიის ფორმებთან გაითიშება ის უარყოფითი ნაცვალსახელი, რომელიც ეკვივალენტია გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარისა ან გარდამავალი ზმნის უშუალო (პირდაპირი) დამატებისა.

1) უარყოფითი ნაცვალსახელი გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარის ეკვივალენტია:

ნამყო ძირითადი: მამალსა და ძერას კი აღარა ეშველა-რა (საბა). არა ებადა-რა (საბა).

მეორე კავშირებითი: ვერაფერმა უშველა, აგრემც არა ეშველოს-რა შენს მტერსა (ილია). არა ებადოს-რა. შიმშილით გავწყდებით, სხვა რომ არა იყოს-რა (ა. ყაზბ.).

2) უარყოფითი ნაცვალსახელი გარდამავალი ზმნის უშუალო (პირდაპირი) დამატების ეკვივალენტია:

ნამყო ძირითადი: ხალიფამ ტვინის მეტი არა სჯამა-რა (საბა), გამოვიდა და არა თქვა-რა (საბა), მგელმა თხის შეჭმის ნდომით ველარა გაიგო-რა (საბა), ვსძებნე და ვერა ჰვპოე-რა მჯობი ამ სწავლა-მცნებისა (დ. გურამ.), მე კიდევ ველარა მოვახერხე-რა სათქმელად (ილია), ჩემთვის აღარა შევინახე-რა (საბა).

მეორე ხოლმეობითი: ხვალისად არა შევინახი-რა (საბა).

მეორე კავშირებითი: თვალებს კი ყოველთვის აუბმენ ხოლმე, არა დაინახოს-რაო (ილია), ვირი მიზეზს ეძებდა, თუცა გავიცალოო, არა ამიტევოს-რაო (საბა), თუ გველი ცდილობს არა აწყინოს-რა... (საბა), მართლა არა გაუჭირვონ-რა (აკაკი).

გარდაუვალი ზმნის ქვემდებარესა და გარდამავალი ზმნის უშუალო (პირდაპირი) დამატებას შორის სხვაობა ოდენგრამატიკულია, სე-

მანტიკურად კი ეს ორი მონაცემი არსებითად იდენტურია. ამის მიხედვით ფარდობა შემდეგნაირი იქნება:

არა ჭამა რა — არა შეიჭამა რა

არა თქვა რა — არა ითქვა რა

ვერა მოახერხა რა — ვერა მოხერხდა რა...

მარცხენა რიგის ფორმებში რა უშუალო დამატებას ცვლის, მარჯვენა რიგისაში — ქვემდებარეს, პირველ შემთხვევაში ზმნა გარდამავალია, მეორე შემთხვევაში — გარდაუვალი.

გარდამავალი ზმნის მეორე სერიის ფორმათა პრინციპს იმეორებენ იცის და უწყის ზმნებიც თავისი ისტორიული ვითარების გამო: სემანტიკურად ისინი პირველი სერიის ფორმებადაა გააზრებული, მაგრამ ფორმებრივ მათ შეინარჩუნეს გარდამავალი ზმნის მეორე სერიისთვის ნიშანდობლივი თვისება: არა იცის რა, არა უწყის რა; არა იცოდა რა, არა იცოდეს რა...

\*  
\*  
\*

მესამე სერიაში თავისებური ვითარებაა გარდამავალ ზმნებთან: ფორმობრივი და სემანტიკური მონაცემები არ თანხვედბა ერთმანეთს: სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი ფორმობრივად ქვემდებარება, სემანტიკურად — უშუალო დამატება, ფორმობრივ ზმნა გარდაუვალია, სემანტიკურად — გარდამავალი ზმნის პარადიგმაში შედის (ეს შესაძლებლობა ინვერსიას ემყარება), ფორმობრივ გრამატიკული ქვემდებარის ეკვივალენტია რა ნაცვალსახელი, სემანტიკურად კი იგი უშუალო დამატებად გაიზარება.

რაც შეეხება ორპირიან და ერთპირიან გარდაუვალ ზმნებს, აქ მეორდება პირველი და მეორე სერიის ჩვენება.

1) გარდამავალი ზმნის მესამე სერია:

პირველი შედეგობითი (თურმეობითი): ესეთი არა გვინახია-რა (ა. ყაზბ.), ჯერ არა ვიჭმევია-რა (აკაკი), განა აღარ ვაგვიგონია და არა წავგიკითხავს-რა (აკაკი), არა მოუხსენებია-რა (ილია), სხვა არა უთქვამს-რა (ილია), არა დამიმაღლავს-რა (ილია).

მეორე შედეგობითი (თურმეობითი): არა ევნო-რა (ა. ყაზბ.), სხვა ვერა წარმოედგინა-რა (ა. ყაზბ.), არა დაეხარებინა-რა (ა. ყაზბ.).

მესამე კავშირებითი: არა დაეხარებინოს-რა, არა ევნოს-რა...

- 2) გარდაუვალი ორპირიანი ზმნის მესამე სერია:  
 პირველი შედეგობითი: არა ჰშველებია რა, არა ჰქონებია რა...  
 მეორე შედეგობითი: არა ჰშველებოდა რა, არა ჰქონებოდა რა...  
 მესამე კავშირებითი: არა ჰშველებოდეს რა, არა ჰქონებოდეს რა...
- 3) ერთპირიანი ზმნის მესამე სერია:  
 პირველი შედეგობითი: ფარსაგად ჯერ არც კი ამოსულა-რა (აკაკი), არა მომხდარა რა...  
 მეორე შედეგობითი: შემთხვევას არ გაუშვებდნენ, რომ არ გაეხარხარათ, თუნდა სასაცილო არა მომხდარიყო-რა (ა. ყაზბ.).  
 მესამე კავშირებითი: არა მომხდარიყოს რა...

\*

\* \*

უარყოფითი ნაცვალსახელის გათიშვის შემთხვევები ჩვეულებრივია ბრძანებითშიც:

- შენ ნურა გენაღვლება-რა! (ა. ყაზბ.).
- არა უთხრა რა!
- არა უთხრას რა!...

\*

\* \*

რა დამოწმებულია უარყოფის გამომხატველ ყველა ნაწილაკთან:

- არარა → არრა (→ არა)
- ვერარა → ვერრა (→ ვერა)
- ნურა

ეს უკანასკნელი ა-რა და ვე-რა ნაწილაკების ანალოგიით გაიგება როგორც ერთშემადგენლიანი (როგორც ოდენ უარყოფითი ნაწილაკი და არა ნაცვალსახელი) და მას დამატებით კიდევ დაერთვის რა: ნურარა.

დასაშვებია ყველა ამ ნაცვალსახელის გათიშვა:

- არარა: „არა უთხრა-რა“ (ა. ყაზბ.).
- ვერარა: „სხვა ვერა წარმოედგინა-რა“ (ა. ყაზბ.).
- ნურარა: „შენ ნურა გენაღვლება-რა“ (ა. ყაზბ.).

სიხშირის თვალსაზრისით უფრო გავრცელებულია არარა და ვერარა ფორმების გათიშვის შემთხვევები.



არარა, ვერარა, ნურარა ფორმათა გათიშვის შემთხვევაში იქნება თავისებური აღწერითი ზმნა (არა უთხრა რა, ვერა უთხრა რა, არა აბაღია რა, არა შეედრება რა, ვერა შეედრება რა...), როცა ზმნის ბირთვში შემოდის ან გრამატიკული ქვემდებარე, ან უშუალო დამატება (შდრ.: ყო ნათელი და ნათელი ყო||ნათელ-ყო). ეს ფაქტი ქართული ზმნის შინაგანი შესაძლებლობით აიხსნება, მისი უნარით — თავის ირგვლივ მოახდინოს წინადადების სხვა წევრთა კონცენტრირება, წინ წამოსწიოს საკუთრივ მოვლენის, ქმედების არსი და მას დაუმორჩილოს ამ პროცესში მონაწილე საგნები, გამოხატული შესაბამისი სახელებით.



უარყოფის არ, არა ნაწილაკები ენამ გარკვეულ კონტექსტში შეიძლება გამოიყენოს სრულიად საპირისპირო — დადასტურების — ფუნქციით. ძირითადად გამოიყოფა ორი ტიპის კონტექსტი:

ა) გამომხატველი პირობით-შედეგობითი ურთიერთობისა:

ნახა ჩემმა ყურწამ, რომ ტიღუნა აღარ ხუმრობდა, ეძგერა, წააქცია და მე რომ არ მიეშველებოდი, სულ ლუკმა-ლუკმა დაგლეჯდა (ვაჟა).

მოქმედება, რომელიც პირობას წარმოადგენს („რომ არ მიეშველებოდი“), შესრულებულია და იმავდროულად უარყოფითი ფორმითაა გამოხატული. შეუსრულებელი მოქმედება კი დადებითი ფორმით გამოიხატება ამ ტიპის კონსტრუქციებში: „მე რომ მიეშველებოდი, სულ ლუკმა-ლუკმა დაგლეჯდა“<sup>18</sup>.

ამ რიგის კონსტრუქციებია:

„თუ არ ვიტყვოდი, ეს საქმე არც გამოვიდოდა“ (ე. ი. ვთქვი კიდევაც და საქმეც გამოვიდა, გაკეთდა).

„რომ არ შეთქვა, ეს საქმე არც გამოვიდოდა“ და მისთ.

ბ) კითხვითი წინადადება, სადაც არ, არა ცვლის დადასტურებით ნაწილაკს:

„ასეა, არა?“ ეს იგივეა, რაც: „ასეა, ხომ?“ ანდა: „ასეა, ხომ კი?“

ამ რიგის ფორმები ჩვეულებრივია ზეპირი მეტყველებისათვის. ნიშანდობლივია, რომ არა და ხომ ნაწილაკები თავისუფლად ცვლის ერთმანეთს:

18 ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 209.

„ალბათ გემრიელი ყოფილა ოსპის წვენი, არა?“

შდრ. იქვე: „შენ ლაზი ხარ, ხომ?“ (ვ. გამს.).

პირველ წინადადებაში ისევე შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო ხომ ნაწილაკი, როგორც მეორე შემთხვევაში არა.

საყურადღებოა ამ თვალსაზრისით დიალექტების ჩვენებაც. მაგალითად, იმ პოზიციაში, სადაც გურულში უარყოფის არა ნაწილაკია დადასტურებული, იმერულში დადასტურების ქე არის გამოყენებული:

გურული: „იქიდან რომ დაბრუნდება, არა, მაშინ უნდა იკითხო მისი ამბავი“.

იმერული: „ქე რო დევეცი, მერე ასე მაქ ე ფეხი“.<sup>19</sup>

პირველ ფრაზას იმერული ასე იტყოდა: „იქიდან ქე რო დაბრუნდება...“ მეორე ფრაზას გურულში ასეთი სახე ექნებოდა: „რო დევეცი, არა...“

დადასტურების ფუნქცია აქვს არ ნაწილაკს კითხვით-ძახითი ინტონაციის მქონე კონსტრუქციებშიც: „აგერ არ მოდის?!“ ეს ნიშნავს: „აგერ, ახლა მოდის!“

---

19 ქ. ლომთათიძე, დამოკიდებული წინადადების ერთი თავისებურება ზოგ ქართულ დიალექტში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, I, თბ., 1946, გვ. 343.